

GEÇMİŞTE VE GÜNÜMÜZDE OYUNCAKLAR*

Hilary KAY

Çev. Müge ARTAR**

Okuyuculardan bize yansıyan ve bizim çok takdir ettiğimiz yanıtlardan biliyoruz ki, çoğunuz oyuncakların tarihsel yanıyla ilgileniyorsunuz. Oyun kuşkusuz çok eskilere dayanıyor - antropologlar onu "insan yaratıcılığının temeli" olarak tanımlıyorlar ve oyuncaklar her zaman çocukların oyunlarını desteklemek ve onlara esin vermek için var oldular. Hilary Kay'ın Sotheby's'deki sorumlulukları, onun ilk fabrikasyon oyuncaklardan günümüze gelebilen örneklerin bazılarıyla çalışmasına yardımcı olmuştur. What Toy ondan bu konudaki kişisel coşkunu yazmasını istedi.

Oyuncaklar haftamın bir bölümünü dolduruyorlar, ama onlarla oynamak için değil, onları incelemek için. Bir çocuk ilgisiyle ve hayranlıkla mekanik oyuncaklarla ilgileniyorum; kendimi şanslı buluyorum, çünkü benim hem Sotheby's'deki konumum, hem de BBC televizyonunun "Antiques Roadshow" programındaki uzman grubunda olmam, durumun çekiciliğini sürdürmesine izin veriyor. Başlangıçta mekanik oyuncaklar yenilik ve yaratıcılık açısından ilgimi çektikleri halde, şimdi aynı doyumunu oyuncakların ve diğer eğlencelerin gelişimini, toplumda ve toplumsal tarihte yüzyıllar boyunca ortaya çıkan değişimler ve yansımaları açısından kullanmakta buluyorum.

Bugünün oyuncak dolaplarına bir bakış, geleceğin toplumsal tarihçilerinin kafasında bizim dilek ve gereksinmelerimizin neler olduğu konusunda kuşku bırakmayacak: Bir yürütece gezici bir telefon (umarız, şimdilerde 'yuppie telefonlar'a konan vergi bunlara konmaz); mikroçip teknolojisinin bütün yaş engellerini kırabileceğini gösteren, karşısındaki ile konuşan bir bilgisayar (beş yaşın altındakiler için!); kartlarla oynanan "En Yeşil Kim?" gibi oyunlar, çevresel olarak iyi ve kötülerini yakalıyor, yani günümüzün çevre ve hava kirliliği konusunu doğru olarak ele alıyor.

1930'lara kadar beş yaşın altındakilere yönelik oyuncaklara çok az istem vardı. Sadece II. Dünya Savaşı'ndan bu yana, bu yaş grubunun öğrenmenin

* Hilary Kay, "Toys, past and present", What Toy, cilt 6, 1991/92

** A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Araştırma Görevlisi.

en verimli dönemi olarak önemsenmesiyle, eğitsel oyuncaklar özellikle küçük çocuklar için tasarlandı. Aynı zamanda aileler de aydınlatıldılar ve böylece bugün onlar sadece eğlenceli olanı değil, aynı zamanda eğitsel değer taşıyan oyuncakları da almakta ısrarlılar.

Geçmişte çocuklar bu kadar şanslı değillerdi. Yetişkinlerin küçük modelleri olarak görülen çocukların eğlenceleri yetişkin dünyası üzerine kurulmuştu. Stuart ve Tudor zamanında aristokrat ailelerin çocukları için dil, müzik, dans, yazı, eliş (kız çocuklar için), erkek çocuklar için de eskrim, av ve binicilik dersleri düzenleniyordu.

Çocukların özel gereksinimleri olduğu 18. yüzyılda anlaşıldı. Onlar için 1750'den önce az sayıda özel kitaplar yazıldı ise de resimli öykü kitaplarının ve eğitsel oyunların üretilmeye başlanmasıyla tam bir başarı sağlandı.

Ailelerin daha genç üyelerinden kendilerinden büyük olanların ilgilerini paylaşmaları hâlâ beklendiği halde, o çağa ait resimler çocukları kriket sopaları, her çeşit ev hayvanı ve sallanır atlarla gösteriyor ki, bu da öğrenme ile birlikte aktif oyunun da geliştiği anlamına gelmektedir. Zengin ailelerden erkek çocuklar ve bazen de kızlar artan bir oranda klasik eğitim amacıyla uzağa yollanırken, köy çocukları da Kız İlkokulları'na (Dameschools) gidiyor ve bazıları da bundan sonra, sayısı hızla artan ortaokullara (Grammar Schools) başvuruyorlardı. Fakat bu yüzyılda çocukların çoğu endüstri devrimi sonucunda 19. yüzyılın getirdiği, kentlerin hızla büyümesi, teknolojik ilerleme ve bilimsel keşiflerle birlikte çocukluk ve yetişkinlik yaşamlarının çoğunu fabrikalarda ve değirmenlerde harcamak zorunda kalmışlardır. Bu yüzyıl aynı zamanda çocukların yaşadığı büyük yoksunluklara ve zalimliklere, Parlamento'nun çocukların böylesine kullanılmasına bir sınır koymaya çalışmasına da tanıklık etmiştir. 1817'de yapılan bir bildirimde dört, beş, altı yaşlarındaki çocukların, belki ancak (9-14 inches) 35 santim genişliğindeki bacalara isim kazımak için tırmanmaya zorlandıkları anlatılmaktadır. Çoğu zaman yer altında günde 18 saat çalışan çocuklar bulmak hiç de olağan dışı zor değildir. 1847'de aslında Yedinci Shaftesbury Kontu tarafından hazırlanan karamamede çocukların çalışması bir günde 10 saatle sınırlandırılmıştır. Bu bize çocuğun işgücü olarak istismarının ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir.

Fakat 19. yüzyıl orta sınıfın büyümesine ve çocukların eğitiminde ve yetiştirilmesinde artan bir aydınlanmaya da tanık olmuştur. Teknolojideki ve bilimdeki ilerlemeler, ulaşım araçlarındaki gelişmeler oyuncak üreticileri tarafından titizlikle minyatür boyutlarda yansıtılmıştır. Yüzyılın başında tiyatro ve pandomim bazı çocuklar için eğitici duruma gelmiş ve çocuklar basılı kar-

tondan tiyatrolarının ve kesilmiş, yerleştirilmiş karakterlerin yardımıyla çok beğendikleri oyunları kendileri sahneleyebilmişlerdir. Giyim ve tiyatro oyunu oynamak popüler etkinliklerdi ve ben 19. yüzyılın ilk yarısına ait birçok fantezi giysi ve kostümler gördüm.

Dünya çok çabuk değişiyordu ve oyuncak yapımcıları en son teknik ve bilimsel gelişmeleri uyarlamakta hızlı idiler; o gelişmeleri oyuncak haline getirmek bir "yenilik"ti, artık oyuncakların eskime çağı gelmişti. İlk oyuncak lokomotiflerin ve hareketli buhar makinelerinin hemen modası geçmişti, çünkü tam boy bu makinelerin tasarımı eskimişti. Çocuklar daha modern tasarımlar satın almaya eğilimliydi: Atlar ve arabalar yerlerini yük traktörlerine, yol lokomotiflerine, oyuncak tramvaylara ve motorlu arabalara bırakmıştı.

Geçen yüzyılın oyuncak dükkânı katalogları, fizik yasalarını, dinamoyla üretilen elektriği, Wimshorst makinasını, mıknatısları ve jiroskopları göstermek için geliştirilmiş oyuncakların eğitsel özelliklerini övmeye başlamışlardı.

Toplu üretim teknikleri birçok oyuncacı herkesin ve hatta en yoksul ailelerin bile alabileceği kadar ucuz hale getirdi. Büyük kentlerde uzmanlaşmış dükkânlarda oyuncaklar yığılıydı ya da küçük kentlerde ve köylerde içinde her türlü harika oyuncacığın resmedildiği Gamages gibi büyük mağazaların çıkardığı kataloglardan ısmarlanıyordu. Bazen oyuncaklar, kırsal kesimde kapı kapı dolaşan, kurdele, süsleme, düğme ve diğer ufak tefek ev gereçleri gibi her zaman sattıkları malların yanına ucuz oyuncakları da koyan sokak satıcıları tarafından satılıyordu. Ucuz oyuncaklar kentlerde de sokak satıcıları tarafından satılıyordu; tablalarını kutuları içindeki "kuruşluk oyuncaklar"la ("Penny Toys") dengeleyen sokak satıcıları yoksulları da fabrika oyuncacı almaya cesaretlendiriyorlardı.

20. yüzyıl, çocukluk çağlarına birçok eğlence getirmiştir. Kraliçe Victoria'nın ölümü ve III. Edward'ın saltanatı, uçarılığın teşvik edildiği ve refahın arttığı bir dönemdir; bunlar çocukların oyuncaklarının tasarımına da yansımıştır. Pedallı arabalar, bisikletler ve yürüteçler 1. Dünya Savaşı'ndan önce bile popülerdi ve savaş her türden vatanseverliğe ilişkin oyuncakları, kurşun askerleri, oyuncak silah ve topları, savaş gemilerini ve tankları meydana getirdi. İlk uçuşlardan hemen sonra ilk oyuncak uçakların ve uçak gemilerinin tam boy çeşitleri kısa zamanda yapıldı ve 20. yüzyılda oyuncaklar değişen teknolojiyi olduğu gibi yansıttı; bu yansıma oyuncakların yalnızca tasarımında değil, yapımlarında kullanılan malzemede ve geliştirilmelerinde başvurulan yöntemlerde de oldu.

Arabalar ve diğer ulaşım araçları, buhar gücüyle çalışandan, pilli ya da sürtmeli aerodinamik Cadillac'a kadar bütün gelişimi ortaya koymaktadır. Yüzyılın başlarında Bleriot'un tek düzlemlü uçağının çocukları büyüleyen oyuncak versiyonu, şimdi plastikten yapılan ve yanıp sönen ışıklar ve hareketli parçalar içeren yolcu uçağına, jet savaş uçağına, ay roketine, uzay mekiğine doğru gelişmiştir.

Bu ülkede (İngiltere) çocukların eğitimi önce yaygınlaştırıldı, daha sonra zorunlu hale getirildi. Hükümetin ödenekleri burslu eğitimi geçerli hale getirmiş ve yüksek öğretime geçişi de yaygınlaştırmıştır; öbür yanda ise yuvaların ve okul öncesi eğitimin önemi geniş bir biçimde kabul edildi ve oyuncaklar özellikle bu yaş grubu hedeflenerek tasarımılandı.

Bugünün oyuncak yapımcıları tasarımlarının çağdaş olma özelliği üstünde ısrar ediyorsa da, örneğin bizim en sevdiğimiz bebeklerin çoğu -eğer yüzyıllar değilse- yıllar önce yaratılmıştır. Benim çocukluğumun en büyük "buluş"larından biri, üzüntülü yapısına uygun gerçek gözyaşları döken bir vinil bebek olan "Minik Gözyaşları" ("Tiny Tears") idi. Ağlayan bebeklerin en erken patenti şaşırtıcı bir biçimde 1916'da Amerika'da bulunmuştur. 1960'lardaki bir Noel baba Pedigree'nin "konuşan bebeği"ni getirmişti. Tam bir 20. yüzyıl fenomeni mi? Oysa kayıtlara geçen ilk "konuşan" bebek 1824 tarihini taşıyordu ve patenti bağırarak ağlayan bir bebek için alınmıştı. Bir süre önce küçük bir vaftiz çocuğu beni en son sevgilisiyle tanıştırdı: Biberonundan sahiden süt emen bir bebek. Bu gerçek bir buluş mu? 1866 yılı, gövdesinin içinde bir yiyecek deposu bulunan ve bir tıkaçın çalışmasıyla boşaltılan bebeğin patentinin alındığı yıld; 1880'lerde göğsünde emme eylemi yaratan bir pompanın yer aldığı bir sütanne bebek bulundu.

Aslında başka birçok oyuncağın kökleri geçmişe dayanmaktadır. Aşağıdaki alıntı sanki Barbie ya da Sindy'yi betimliyor gibidir: "... son derece hoş bir sosyete kadını. Atalarının yuvarlak ve tombul yüzüne karşılık onunki oval ve narin. Mücevherli incecik parmaklarında badem biçimi verilmiş ve dik-katlice manikür edilmiş seluloit tırnakları var. Gözleri ve dudakları sanatlı bir biçimde "rötuş"lanmış... Ruj, pudra, votka ve modada güzelliğın gerektirdiği her şeyle donatılmış."

Fakat bu alıntı gerçekte 1907'de basılmış **Playthings** adlı dergiden alınmıştır (**What Toy** gibi bir derginin bizim sandığımız kadar özgün olmadığınıın kanıtıdır bu). Alıntı satışa çıkacak son "hanım bebekleri" tanıtıyordu.

İlk kez 19. yüzyılın başlarında popüler olan hanım bebekler (lady dolls) başlarının ince bisküvitten (sırlanmamış porselen) yapıldığı ve yüksek Paris modasına göre şık bir biçimde giydirildikleri 1860'larda ve 1870'lerde altın çağlarını yaşadılar. 1958'de Amerika'da başlatılan Barbie ve onun İngiliz eşi olarak 1963'te ortaya çıkan Sindy, hem bebekleriyle yeni durumlar yaratmaya güdülenen çocuklar için, hem de durmadan aksesuarlar ve giysiler üreten oyuncak sanayi için harika oyuncaklardı. Aslında, Barbie'nin ve Sindy'nin modern tüketim toplumumuzun tüm iyilik ve kötülüklerini temsil ettiği söylenebilir. Bir gazeteci ve anne olarak Erma Bombeck 1974'te şunu söylemişti: "On altı yıl önce sokaktaki adam General Motors ve US Steel'i bu ülkenin (ABD'nin) ekonomik saygınlığını koruyan merkezler olarak görüyordu. Günümüzde bu, Barbie'nin tanıtımıyla yapılmaktadır." Bayan Bombeck, yıllar boyunca Barbie için nasıl bir araba, bir at, iki arkadaş ve sayısız gereç alındığını anlatmayı sürdürmekte ve sonunda kocası bu harcamaların ne zaman biteceğini sorduğunda, "Bu konuya şöyle bak, biz başka bir bebeği desteklemiyoruz, biz ekonomiyi dengeliyoruz" yanıtını verdiğini belirtmektedir.

Bu ülkede bebekler 17. yüzyıldan beri varlıklarını sürdürmektedir ve o zamandan 19. yüzyılın ortalarına kadar oyuncak bebeklerin kadın, genç kız ve küçük çocuk biçiminde yapıldıkları açıktır. Oyuncak bebeklerin gerçek bebekler model alınarak çok sayıda üretilmesi 19. yüzyıla dayanır. Her ne kadar Montenari ve Pierotti gibi İngiliz fabrikatörler balmumundan çok sınırlı sayıda bebek üretmişlerse de, bazılarının görüşüne göre, Victoria çağının büyük ailelerinde kızlar küçük erkek ve kız kardeşleri ile gerçek yaşamda çok fazla ilişki kurdukları için oyuncak bebeklerle oynamaya daha az istek duyuyorlardı. Genç kızlar gibi biçimlendirilmiş oyuncak bebekler ise çocukların aynı yaştaki arkadaşları gibi görülüyordu.

1890'larda orta sınıf bir ailenin çocuk odasındaki oyuncak dolabına bir göz atarsanız çok çeşitli eğlence araçlarına rastlayabilirsiniz. Meraklı ellerin ulaşamayacağı en üst raflara yerleştirilen mekanik oyuncaklar sıkı bir gözetim olmadan oynanması tehlikeli ve değerli oyuncaklardı. Bu rafta buhar makineleri, sihirli fenerler, camlı stereoskoplar, kurmalı araba, buharlı vapur ve pazar günleri oynanan Nuh'un Gemisi'ni bulabilirsiniz. Daha alt raflar günlük kullanılan oyuncaklar içindir; bunların arasında bilyalar, yapbozlar, yumuşak oyuncaklar, çay takımları, karton oyunlar, kurşun askerler, oyuncak kaleler, boya kutuları, yapı blokları, kart oyunları, alfabe blokları, oyuncak fırın ve mucidinin

1901'deki deyişle "çocukların yemeklerini giydikleri ve giysilerini yedikleri" dönemde çok yararlı olan bez kitaplar görülebilir.

Bugün bir oyuncak dolabında neler bulabiliriz? Belki en önemli gerçek, artık çocukların çoğunun oyuncaklarını dolap içindeki raflarda değil, sepetlerde ya da kutularda tutmalarıdır. Bunun nedeni bu yolla oyuncakların ortadan kaldırılmasının ve yeniden bulunmasının çok daha kolay olmasıdır. Bir diğer fark ise, çocukların hiçbir kısıtlama olmaksızın bütün oyuncaklarına ulaşabilmesidir; bugün hiçbir oyuncak gözetim altında oynamak üzere çocukların ulaşamayacağı yerlere konulmamaktadır. Hiç kuşkusuz şimdi de bilyaları, yapbozları, oyun kutularını ve kartlarını, yapı takımlarını ve yumuşak oyuncakları bir yüzyıl önce keşfettiğimiz gibi bulabiliriz. Bugün kalelerin yerini Ninja kaplumbağalarının karargahı (Mutant Turtles Sewer Headquarters) ve dansedip şarkı söyleyen uzaktan kumandalı teneke oyuncakların yerini Ferrari F 40'lar almıştır. Alfabe blokları ve ilk okuma kitapları ise yerlerini konuşan bilgisayarlı oyuncaklara (Little Talking Scholar) bırakmıştır. Sihirli fener de televizyon setiyle oynanan Nintendo oyunuyla yer değiştirerek güncelleştirilmiştir.

Oyuncak kütüphanelerinin ve eğitici oyuncakların okullarda ve oyun gruplarında kullanılmaya başlaması gösteriyor ki, bugün İngiltere'de çocuklar yalnızca gerçek bir çocukluk yaşamakla kalmıyor, günlük yaşamla ve teknolojiyle ilgili oyuncaklar onların dünyayla güven içinde karşılaşmasını da sağlıyor.